

Lina Lieparskienė, Arūnas Baltėnas. *Vietiniai. Nepaprasta kelionė į Trakų kraštą*. Vilnius, 2019. 263 p. ISBN 978-609-95262-1-8, 978-609-425-245-7.

Galina Miškinienė

Lietuvių kalbos institutas (Vilnius, Lietuva)
E-mail: miskinienegalina@gmail.com

Tautosakos tyrėjos Linos Leparskienės ir fotomenininko Arūno Baltėno knygoje *Vietiniai. Nepaprasta kelionė į Trakų kraštą* per kruopščiai atrinktus tekstus ir nuotraukas atskleistas turtingas kultūrinis, religinis, istorinis ir tiesiog kasdienis Trakų rajono pulsuojantis gyvenimas ir jo gyventojai, pačių autorių apibūdinimu – *vietiniai*. Autoriai, siekdami kuo plačiau pristatyti krašto religinį turinį, peržengė Trakų dekanato teritoriją, apsilankydami ir rinkdami medžiagą Vilniaus rajone – Grigiškėse, Dėdeliškėse, sukūrė savą Trakų krašto žemėlapi (p. 7), kuriame nėra „griežtų ribų, tik kelias, jungiantis labai skirtingus ir drauge labai panašius žmonių likimus“ (p. 9). Autoriai tekstais ir nuotraukomis siekia atkreipti dėmesį į Lietuvoje dar nepakankamai pažįstamą Vilnijos žemę, į joje gyvenančius žmones, tebesančius šalies istorijos ir etninės kultūros suvokimo paraštėse. Kultūrų įvairovė ir daugiakalbystė – Trakų krašto vizitinė kortelė.

Knygą, be įvado apie knygą ir Trakų kraštą, sudaro dar 12 skyrių. „Kelionė“ prasideda Trakuose ir baigiasi Keturiasdešimt Totorių kaime. Iš viso aplankyta 37-ios vietovės, kuriose viena kitą užkloja kelios kultūros.

Trakų kraštas – lietuvių, lenkų, gudų, rusų kalbų vartojimo arealas. Knygos herojai – baltarusiai, karaimai, lenkai, lietuviai, rusai, totoriai, kai kurių respondentų prisiminimuose – žydai (p. 33–34, 67) – skirtingomis kalbomis pasakoja apie savo kultūrą, istoriją, mitinį santykį su laiku ir erdve. Kiekvieną pasakojimą tarsi teatro etюдą papildo nuotraukos, atskleidžiančios kuklią žmonių buitį ir nuostabų juos supantį kraštovaizdį.

Kiekvienos vietovės dvasia atskleidžiama per žmonių pasakojimus, jų samprotavimus ir pastabas apie matytus ir patirtus dalykus. Autoriai prieš kiekvieną skyrių trumpai pristato žmones, kurių pasakojimai publikuojami. Apklausta 69 respondentai, iš kurių 3 baltarusiai, 5 karaimai, 20 lenkų, 22 lietuviai, 3 rusai, 4 sentikiai, 3 totoriai ir 9 vietiniai, kurie patys nelabai aiškiai nurodo savo tapatybę. Žydai minimi 3 tekstuose ir 2 nuotraukose. Tekstai pateikiami pasakojančio žmogaus kalba. Tekstus bendrine

lietuvių kalba ir pietų aukštaičių tarme iš garso įrašų šifravo ir transkribavo pati autorė Lina Leparskienė, tekstus rusų, lenkų ir baltarusių kalba šifravo ir transkribavo Vilniaus universiteto docentė daktarė Jelena Konickaja. Knygos sudarytoja turėjo išspręsti sunkiausią užduotį – pateikti tekstą originalia pašnekovo tarmiška kalba. Tekstuose pasitaiko vadinamasis kalbos kodų perjungimas – įterpiama kitos kalbos žodžių ir frazių. Rusiški ir baltarusiški tekstai rašomi kirilika. Lenkiški ir lenkiški tarminiai tekstai užrašyti įprastais lenkų bendrinės kalbos rašybos ženklais, pietų aukštaičių (dzūkaiški) tarminiai tekstai – lietuvių bendrinės kalbos rašybos ženklais, tik kietoji *l* žymima *l*, o *l* minkštumas parodomas apostrofu *l'*. Toks sprendimas lyg ir ap sunkina knygos skaitymą, tačiau perpratęs ir įgudęs skaitytojas patiria malonumą sudėliodamas įvairiaspalvę kultūrinę mozaiką į nuostabų paveikslą. Tai padaryti skaitytojui padeda ir puikios Artūro Baltėno nuotraukos. Pateiktas knygos gale trumpas žodynėlis (p. 254–256) padeda suprasti tokią neįprastą / įprastą *vietinių* kalbą.

Chronologiniai (istoriniai) pasakojimų rėmai apima daugiau kaip šimto metų laikmetį – nuo dabarties į praeitį, nuo praeities į dabartį – dėl įtraukto į pašnekovų tekstus tėvų ar senelių citavimo.

Knygos turinį galima sudėlioti pagal atskiras temas ir teminius blokus, išskiriant:

1. Religinis (katalikybė, stačiatikybė, rusų sentikių tikėjimas, islamas);
 - 1.1. Maldos galia (p. 47, 101, 197);
 - 1.2. Monsinjoro Vytauto Pranciškaus prisiminimas apie paslėptą ir išsaugotą monstraciją ir ostiją (p. 53);
 - 1.3. Tikėjimas vienas – ir katalikų, ir stačiatikių (p. 85);
2. Karai ir jų pasekmės;
 - 2.1. Žydų tragedija (p. 33–34, 67);
 - 2.2. Partizanų kovos (p. 229);
 - 2.3. Pokario metai;
 - 2.4. Sovietmetis;
3. Gamta ir ryšys su ja (p. 113, 133, 145, 166).

Pati Lina Leparskienė apibūdina dabartinę situaciją tokiais žodžiais: „Tarsi žmogus ne dalyvautų istorijoje, bet būtų greta jos, stebėdamas, kaip ji eina pro šalį. Rodos, kad ir dabar mažai kas pasikeitė. Šiandienos kaime, kaip niekur kitur, matyti, kad valstybė gyvena savo rūpesčiais, o žmonės pagal išgales kruta savo kampučiuose, laukdami pensijos, vaikų ar „autolavkos“. Tai dar vienas paribio bruožas, išryškinantis ne etninius skirtumus, o socialinę ir ekonominę atskirtį tarp toje pačioje valstybėje gyvenančių žmonių. Trakų krašte ją nesunkiai galima išvelgti vertinant kaimo kraštovaizdį – atskirose vietose gana ryškiai kontrastuoja prabangios ir labai kuklios sodybos“ (p. 18).

Pabrėžtina užfiksuotų tekstų svarba kultūrinei krašto raidai. Jie kartais leidžia nustatyti net pasakojimo istorinį šaltinį. Tyrėjai, lankydamiesi Keturiasdešimties Totorių kaime, pakalbino tris totores – Fatimą, Aišę ir Aminiją (p. 242–249). Aminija pasakoja apie Lietuvos totorių laidojimo tradiciją: „И тогда этот имам мувиць, и

говорит всем адьйсти на 40 шагов. Бо, говорит, приходят *пытальники* уже до покойника и пытаются там ужо, как был, что делал и нагрешил или не нагрешил. [*Пытальники – это из того мира? Это духи какие-то?*] Да, наверное. Имам слышит, как они приходят. Но имам не говорит, ничего не рассказывал, а ничего! Я была тетю приснивши, как она умерши. И говорит так: «Ой, пришли до меня пытальники, и начали меня пытаць, але я не успела ответить, так один взял такую булаву и булавой мне по голове начал бить и я в землю улезла вся». Это я снила. И проснулася потом, и не знаю, как там, чем там кончилось все (р. 247).

Šis prisiminimas (atpasakotas sapnas) mena laikus, kai totoriai po penktadienės maldos skaitydavo *kitabus*¹. Paskelbtame Ivano Luckevičiaus kitabe² randame beveik analogišką tekstą [Miškinienė 2009, 263]:

1. кали нейдзеш ббжеяа кледба над таббйу йест душа тбйе
 ўчўйе трўдна ис цела вийдзе и над целам стане пбќи да магили
 цела ‘улбжец душа при целе ма биц скбра да магили ‘улбрец
 зараз ‘у цела увбйдзе аг ваг рече и жалбсне ‘уздохне *munkir*
 5. *wa nakkir* прийдцц питалники два ‘ангели барзб стрбгийе
 страшнийе на пбйзренб твари ў йих чбрнийе бчи
 великийе снинийе сами страшнийе из рбте ў йих ‘агбн
 палайе из нбса ‘у йих дим великий йак из кбмина идзе
 ‘у руках великийе приначи ‘агнанийе *yaqūlu min rabbika wa mā*
 10. *dīnuka watā nabīyūka* рекнўц да йегб хтб твбй ббг
 штб за вера твайе хтб прарбк твбй йбн да йих
 скаже вй майе багбве ‘ударец йегб тими ‘агнаними бў
 лавами сэм раз йегб далей ‘у зэмлу ‘убйўц рече да йих
 пращу вас небийце мене мнбга хварев скаже ‘акрбм
 15. вас ббга незнайу знбву йегб ‘ударец ‘аж нагу ‘у нагу
 ‘увабйўц пбтим из левбгб ббку варбта пекелнийе ачинец
 вужй гадзини га йегб прийдцц ‘ўзмуц йегб цела йебц (с. 536)

Vertimas į lietuvių kalbą:

„Jeigu tu neišeini, vadinsi, tu esi Dievo prakeikta. Tai išgirdusi siela sunkiai paliks kūną ir pakibs virš jo. [Bus pakibusi] tol, kol kūnas nebus paguldytas į kapą. Siela turėtų būti neperskiriama su kūnu. Kai tik paguldys į kapą, kaip mat gi siela įeis į kūną. „Ai, oi“ pasakys ir giliai atsidus. Ateis apklausti **jos kvotėjai**: du labai griežti ir baisūs angelai – Munkaras ir Nakyras. Pažvelgsi į juos – o jų veidai yra juodi, akys

¹ Kitabas (ar. knyga) – vienas iš svarbesnių rašytinių žanrų, tai itin didelio formato ir apimties knyga, į kurią Lietuvos totoriai sudėjo tekstus apie musulmonų apeigas, tradicijas, populiarius chadistus – padavimus apie pranašą Muchamedą ir jo pirmtakus, daug Rytų tautų apysakų, tautosakos, kartais bibliinių legendų.

² Rankraštis (kitabasis) pavadintas jį atradusio tyrėjo vardu.

didelės, mėlynos, patys jie baisūs, iš burnos liepsna sklinda, iš nosies kaip iš kamino rūksta dūmai, o rankose [jie laiko] didelius ugninius botagus. Jo paklaus: Kas yra tavo Dievas, koks tavo tikėjimas, kas yra tavo pranašas? Jis jiems atsakys: Jūs esate mano Dievai. Suduos jam **ugniniais botagais** septynis kartus [ir] dar giliau jį nuleis į žemę. Jiems sakys: Nemuškite manęs, aš sunkiai sirgau [ir] nežinau kito Dievo, išskyrus jus. Vėl jam suduos, netgi koja į koją įkals. Paskui kairėje pusėje atvers pragaro vartus, per kuriuos prie jo artinsis žalčiai ir gyvatės bei ims ėsti jo kūną“ (53b).

Dar vienas nedidelis pavyzdys, kuriame tyrimams yra ir onomastinės medžiagos – tiurkiškas vietovės pavadinimas Kiorklių sala (liet. Gražus kaimas, 133 p.) ir tiurkiškas ežero pavadinimas Balčio ežeras (viet. Balcik = tiur. Balčik, ‘molingas’, p. 164). Tai karaimų ir totorių pėdsakai Trakų krašte.

Surinktų knygoje tekstų publikacija yra svarbi ne tik įvairių sričių mokslininkams – sociolingvistams, antropologams, etnografams, tautosakininkams, etnolingvistams, kultūrologams, tiesiog lingvistams ir literatams, bet ir visai Lietuvos visuomenei. Tokio pobūdžio leidiniai yra svarūs įnašas į Lietuvos kultūrą.

Literatūra

Miškinienė G. *Ivano Luckevičiaus kitabas. Lietuvos totorių kultūros paminklas*. Vilnius, 2009.